

PSİKOLOJİDEKİ KRİZİN TARİHSEL ANLAMI

Yöntembilimsel Bir İnceleme

Lev Vigotski

İngilizceden Çeviren:

Şükrü Alpagut

Yordam Kitap: 386 • **Psikolojideki Krizin Tarihsel Anlamı** • Lev Vigotski
ISBN 978-605-172-418-8 • *İngilizceden Çeviren:* Şükrü Alpagut
Düzeltilme: Didem Gerçek • *Kapak ve İç Tasarım:* Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım:* Şubat 2021
© Yordam Kitap, 2019

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

PSİKOLOJİDEKİ KRİZİN
TARİHSEL ANLAMI
Yöntembilimsel Bir İnceleme

“Yapı ustalarının reddettiği taş,
köşenin baş taşı oldu.”¹

---

1 İncil, Matta, Mezmurlar 118:22

İÇİNDEKİLER

DİL, KAVRAM VE BİLİNÇ:	
LEV VİGOTSKI'NİN ZİHİN KURAMI / <i>Siyaveş Azeri</i>	11
Giriş	11
Psikoloji biliminin konusu: bilinç	14
Psikolojik araçlar ve dil	17
Düşünme ve kavram	21
Sonuç yerine	25
Bölüm 1	
KRİZİN DOĞASI	29
Bölüm 2	
YAKLAŞIMIMIZ	36
Bölüm 3	
BİLİMLERİN GELİŞİMİ	45
Bölüm 4	
PSİKOLOJİDE GÜNCEL AKIMLAR	50
Bölüm 5	
GENELLEMEDEN AÇIKLAMAYA	56
Bölüm 6	
BİR BİLİMİN GELİŞİMİNDE NESNEL EĞİLİMLER	75
Bölüm 7	
BİLİNÇDİŞİ. BAMBAAŞKA KURAMLARIN KAYNAŞTIRILMASI	79
Bölüm 8	
BIYOGENETİK VARSAYIM. DOĞA BİLİMLERİNDEN ALINANLAR ..	101

Bölüm 9	
BİLİMSEL DİL ÜSTÜNE	125
Bölüm 10	
PSİKOLOJİDEKİ KRİZ VE ANLAMI HAKKINDA YORUMLAR	146
Bölüm 11	
GÖRGÜL BİR PSİKOLOJİ YARATMA FİKRİNİN İFLASI	158
Bölüm 12	
KRİZİN İTİCİ GÜÇLERİ	172
Bölüm 13	
İki PSİKOLOJİ	183
Bölüm 14	
SONUÇ	227
KAYNAKÇA	247
DİZİN	251

DİL, KAVRAM VE BİLİNÇ: LEV VİGOTSKI'NİN ZİHİN KURAMI

Giriş

Yirminci yüzyılın en etkili psikologlarından biri olan ve kuramları günümüzde de psikoloji biliminin açmazlarını çözüme kavuşturmada önemli katkılar sağlayan Lev Simonoviç Vigotski 11 Kasım 1896'da şimdilerde Beyaz Rusya'da yer alan Orşa'da doğdu, 11 Haziran 1934'te Sovyetler Birliği'nin başkenti Moskova'da, 37 yaşında öldü. Kuramları psikoloji biliminde devrim yaratan Vigotski hiçbir zaman resmî bir psikoloji eğitimi almadı. Tıp ve hukuk alanlarında eğitim gördü, çok parlak bir öğrenci olduğundan Çarlık Rusyası'nın Musevilere karşı ayrımcı yasalarına rağmen Moskova Üniversitesi'ne girmeyi başardı. Çok erken bir yaşta ölen Lev Vigotski ardında gelişim psikolojisinden eğitim bilimine, sanat psikolojisinden zihinsel ve bedensel engellilerin eğitimine varıncaya kadar çok farklı alanları kapsayan yüzlerce makale ve onlarca kitap bıraktı ve birçok alan çalışması yürüttü. Bu yüzden de haklı biçimde "psikolojinin Mozart'ı" olarak anılır (Toulmin, 1978).

Vigotski 1926'da kaleme aldığı *Psikolojideki Krizin Tarihsel Anlamı* adlı çalışmasında, psikoloji biliminin içinde bulunduğu çıkmazdan kurtuluşunun yolunun Marksist materyalist bir yöntem bilime dayalı psikoloji bilimini yeniden inşa etmek olduğunu belirtir. Marksist bir psikoloji Marx, Engels ve Lenin'den yapılan alıntılardan oluşturulan bir kolaj olamaz. Bu görevi gerçekleştirmek için Marx'ın kapitalist toplumsal üretim ilişkilerini çözüm-

leme yöntemini, psikoloji biliminin konusuna uygun kavramlar ve kavramsal aygıtlarla psikoloji bilimine uygulamak gerekir:

Böyle aracı nitelikte kuramlar –yöntembilimler, genel bilimler– yaratmak için, verili olgular alanının özünü, bunların değişim yasalarını, nitel ve nicel ayırt edici özelliklerini, nedenselliklerini ortaya çıkarmalıyız, buna uygun kategoriler ve kavramlar yaratmalıyız, kısacası, kendi *Das Kapital*'imizi yazmalıyız. (Vigotski, 2021, 222)

Vigotski'nin bilimi kavramsallaştırma biçimi, yalnızca kendi döneminde yaygın kabul gören davranışçılık, refleksoloji, Gestalt psikolojisi ve çağrışımcılığın kavramsallaştırmalarından farklı olmakla kalmaz, günümüzde psikolojide örtük de olsa halen baskın değerler dizisi olan deneycilik ve işlemselcilik gibi pozitivism ve pozitivist esinli bakışların eleştirisini de barındırır. Deneyciliğe göre bilgi yalnızca duyuusal deney yoluyla elde edilir; herhangi bir kavram veya önerme, derinlikli görünüşüne bakılmaksızın, olgulara göre düzeltilmeli, olgusal gözlemlere dayanmayan kavram ve önermeler yadsınmalıdır. İşlemselciliğe göre ise bir kavramın anlamı o kavramı doğrulamak için gerekli olan işlemlerin toplamından oluşur; örneğin uzunluk kavramı uzunluğun belirlenmesi için kullanılan işlemlerin toplamından başka bir şey değildir (Bridgman, 1993, 59). Deneycilik ve işlemselcilik, bilimi gözlemlenebilir alana hapseder, soyut kavramları ise dolaysız biçimde deneysel gözlemlerle bağlantılı olduğu ölçüde olumlar (Arocha, 2021, 3). Oysa Vigotski'nin belirttiği gibi, “bilimin salt dolaysız deneyimle edinilmiş şeyleri inceleyebileceğini varsaymak, vahim bir hatadır... Deneye dayalı bilimlerde bile, dolaysız deneyimin rolü gitgide küçülmektedir. Planck, tüm kuramsal fizik sistemini birleştirmenin, insanbiçimci (antropomorfik) öğelerden, özellikle de özgül duyu algılarından kurtulma sayesinde mümkün olduğunu söylemiştir” (Vigotski, 2021, 105).

Burada ön plana çıkan bir başka önemli nokta, Vigotski'nin psikoloji biliminin sözcüğün gerçek anlamında olgun bir bilime

dönüşmesinin kendisine yabancı olan yöntemleri edinmekle değil, gerçek, psikoloji biliminin araştırma konusunu incelemeye yarayan kavramları ve kavramsal aygıtları geliştirmesine bağlı olduğunu vurgulamasıdır. Buna göre beşeri bilimler ile doğa bilimleri arasındaki benzerlik ve bu bilimlerin olgunluklarının ölçütü, bilimlerin nicelikselleştirilmesi veya nicel yöntem kullanması değil, “doğal deneyimden bağımsız olarak inşa edilen” ve “dolaysız olarak verili olmayan şeylerin incelenmesini... bu şeyleri yeniden kurarak, izler ve etkilerini yorumlayarak” olanaklı kılan kavramları geliştirebilmiş olmalarıdır (Vigotski, 2021, 106). Bilimin amacı deneysel görünüm altında yatan özsel gerçeklikleri ortaya çıkarmaktır; bir bilim dalı bunu başardııkça olgunlaşır ve bu olgunluk, günümüzde ana akım psikolojide hâlâ egemen olan pozitivist önyargının tersine, belirlenimsiz nicel yöntemler uygulamakla değil, uygun kavramsal donanımın geliştirilmesiyle ortaya çıkar.

Vigotski kendi döneminin ana akım psikoloji eğilimlerinin bir çeşit meta-psikolojiye dönüştüklerini, bir dünya görüşü, bir metafizik olarak ortaya çıktıklarını ifade eder. Bu farklı psikoloji okulları arasındaki ortak yön olgusal düzeyde ve dar bir alanda doğru olan bir bulguyu bir öze dönüştürmeleridir. Başka bir deyişle, bir anlamda tesadüfen bulunanı, olumsal olanı özelleştirmeleridir. Oysa esas sorun gerçekten de psikoloji biliminin araştırma alanını belirleyip bu araştırma konusunun ana birimini ortaya çıkarmaktır, bu tıpkı Marx’ın politik ekonomi eleştirisinde ve kapitalist üretim tarzını çözümleyişinde örneğin nüfus ile değil meta kategorisiyle işe başlamasına benzer. Sonunda ana akım psikolojinin “kavramları” öylesine evrenselleşiyor ki içerikleri bütünüyle kayboluyor (Vygotsky, 1997b, 245-246). Bu durumun nedeni, bu bakışta kavramın dışsal, hatta olumsal benzerliklerin genelleştirilmesi olarak anlaşılmasıdır; oysa kavram çokluktaki ve farklılıktaki birliği, ortak oluşumsal kökü ideal olarak kurmayı başarırsa gerçekten kavram olur. Psikolojideki bunalım işte böylesi bir kavram kargaşasına yol açan yöntembilimsel bir sorun-

dur. Burada iki önemli başlık kesişiyor: Biri psikoloji biliminin yönteminin ne olduğu, ötekiyse –ki bu ilk sorunun da temelini oluşturuyor– psikoloji biliminin (araştırma) konusunun ne olduğudur. Vigotski'ye göre psikoloji biliminin ana sorunu bilinç (zihin) kavramıdır. Buna bağlı olarak yanıtlanması gereken başka bir soru, insan ve hayvan zihni arasındaki ayrımın ne olduğudur. Dolayısıyla da psikoloji bilimi bu konusunu doğru biçimde çözümlenecek yöntemi ve kavramları geliştirmelidir. Davranışçılık ve refleksoloji insan zihnini hayvan zihnine indirgeyerek, insan zihninin hayvan zihninin daha “karmaşık” bir biçimi olduğu varsayımıyla yola çıkar. Oysa Marx'ın dediği gibi, hayvan anatomisinin anlaşılmasının anahtarı insan anatomisinin anlaşılmasıdır (1993, 105). Bu bedensel anatomi için ne denli geçerliyse zihinsel anatomi için de o denli geçerlidir zira insan psiko-fiziksel bir birliktir (Vygotsky, 1997e, 45). Psikolojinin yöntembilimsel bunalımından çıkışı, ancak ve ancak Marksist materyalist bir yöntem kavuşmasıyla olanaklıdır.

Psikoloji biliminin konusu: bilinç

Vigotski, Behterev ve Pavlov'un refleksoloji yöntemlerini, materyalist görünümüne karşın, tam da özne-nesne ikiciliğini yeniden üretip savunduğu için eleştirir. “Akademisyen Pavlov ve Behterev'in bakış açısının özünde ikici olduğu açıktır” (1997e, 46). Bu ikiciliğin kaynağı, Amerikan davranışçılığının ruh ikizi olan refleksolojinin zihin/bilinç kavramına başvurmaksızın davranışı açıklayabileceği sanısidir. Vigotski (1997a) bilinç kavramını dışlayan bir psikoloji biliminin eksikliklerini şöyle sıralar:

1. Karmaşık davranışsal sorunları kavrayamayış (63).
2. Dar bakış açısı: İç konuşma veya somatik tepkiler gibi birçok psikolojik sürecin dışta bırakılıp yalnızca gözle görülen süreçlerin değerlendirmeye alınması; oysa “insan her zaman düşünür, bu da davranışını etkiler” (64).

3. İnsan ve hayvan davranışları arasındaki sınırın kaybolması; böylece biyoloji, sosyoloji ve psikoloji gibi sosyal bilimlerin yerini alır (64). Oysa Marksist materyalist bakışın da onayladığı gibi gerçeklik zuhur eden farklı katmanlardan oluşur; her ne kadar üst katmanlar daha alt katmanların üzerinde yükseliyorsa da, bu farklı alanların tabi oldukları yasalar ayrıdır, üst katmanların yasaları alt katmanların yasalarına indirgenemez (örneğin canlı maddenin biyolojik hareket yasaları, her ne kadar kimyasal hareket yasalarını içerse de, bu yasalara indirgenemez). Aynı biçimde, insan toplumu ve bilincinin yasaları hayvanlar âlemini yöneten yasalara indirgenemez; bu iki alan nitelikçe farklıdır. Dahası, insan bilinci doğal değil, tarihsel-toplumsal bir görüngüdür; Engels'in belirttiği gibi gerek insan eli, gerek insan zihni ve bizzat toplumsal varlığı veya insanın toplumsal bir hayvan (*zoon politikon*) olarak ortaya çıkışı insan emeğinin (ve en geniş anlamda insan faaliyetinin) sonucudur (1975, 456). Bu yüzden de insan toplumu ve bilinci belirli tarihsel üretim biçimlerinde belirlenir, farklı *toplumsal biçimlerde* gerçekleşir ve bundan dolayı farklı tarihsel yasalarca yönetilir.
4. Yukarıda da belirtildiği gibi, bilinç kavramını dışlamak kadim metafizik zihin-beden (ruh-madde) ikiciliğini olduğu gibi yeniden üretir: “İnsan davranışının öznel görüngülere başvurulmaksızın bütünüyle açıklanabileceğine (zihni içermeyen bir psikoloji icat edilebildiğine) dair refleksolojinin temel ilkesi öznel psikolojinin ikiciliğinin tersyüz edilmiş biçiminden başka bir şey değildir” (Vygotsky, 1997a, 65).
5. “Bilinç kavramının dışlanmasıyla bütünüyle biyolojik saçmalıklar çemberine sıkışıp kalınır,” (65) oysa psikoloji biliminin konusu bilinç/zihin olarak belirlendiğinde, bu “yeni şey”in bütün özgüllükleri inceleme konusuna dâhil olur.
6. Davranışı bir tepkiler toplamı olarak kavramsallaştırmak yanlışır; “teпки” oldukça soyut (belirlenimsiz) bir kavramdır

ve zihnin araştırılmasının temel bir kavramı olarak işlev göremez. Bunun yanı sıra Vigotski çağdaşı olduğu Sovyet akademisyenlerinin kullanımında “tepki” sözcüğünün neyi imlediği konusunda kafa karışıklığı içinde olduklarını belirtir: Örneğin “özgürlük tepkisi” sözündeki “tepki” “salya tepkisi” sözündekiyle aynı anlama gelmez. Dahası, tüm bu terimleri ortak bir paydaya indirgemek “tepki” sözcüğünü anlamsız kılar (66).

Öyleyse bilinç nedir? “Bilinç, davranışın yapısına dair sorudur” (Vygotsky, 1997a, 67). Hayvan davranışı bütünüyle kalıtsal ve bireysel deneyime (koşulsuz artı koşullu tepkiye) bağlı olarak açıklanabilir. İnsan davranışı içinse böyle bir durum söz konusu değildir: İnsan davranışında işin içine yeni öğeler katılır. Buna örnek olarak *tarihsel* deneyim (öğrenim aracılığıyla atlardan miras alınan, biriken tarihsel deneyim) gösterilebilir. Yanı sıra *toplumsal* deneyimden, kişinin öteki kişilerle ilişkisi içinde öğrendiği deneyimden de söz edilebilir. İnsan davranışının en önemli yönüyle eyleminin etkin uyum sağlayabilme özelliğidir –çevreyi kendi davranışımıza uyumlu hale getirebilme özelliği. Vigotski, Marx’ı izleyerek insan etkinliğinin ürünlerinin öncelikle imgelemde, ideal bir biçimde oluşturulmasından söz eder: “Bir örümcek, dokumacının çalışmasını andıran faaliyetlerde bulunur ve bir arı, bal peteğini yaparken bazı mimarları utandırır. Ama en kötü mimarı en iyi arıdan daha en başından ayırt eden şey, mimarın peteği balmumundan yapmadan önce kafasında kurmuş olmasıdır” (Marx, 2011, 182). Vigotski’ye göre bu durum onun “deneyimin ikizleşmesi” olarak adlandırdığı şeyi ifade eder: “Marx’ın sözünü ettiği şey insan emeği sürecinde kaçınılmaz olan deneyimin ikizleşmesidir... Biz bu durumu ikiz deneyim olarak adlandıracağız” (Vygotsky, 1997a, 68).

İkiz deneyim, öte yandan bilincin emek/etkinlik sürecinde ortaya çıkan toplumsal bir olgu, toplumsal bir görüngü ola-

rak zuhur ettiğini gösterir. Buna göre “bilinç kişinin kendisiyle toplumsal karşılaşmasıdır” (Vygotsky, 1997a, 78). İkileşme, öte yandan, yeni, yalnızca insana özgün bir etkinlik alanının ortaya çıkmasını imler: Kavramlar düzlemi. Ancak bunun tam olarak ne anlama geldiğini açıklayabilmek için “psikolojik araçlar”ın ve kavramların oluşum sürecine ve buna bağlı olarak özgün insan bilincinin oluşumuna ve dilin bu süreçteki belirleyici rolüne bakmak gerekir.

Psikolojik araçlar ve dil

İnsan dilinin ortaya çıkışı yalın duyumdan düşünceye bir geçişin, Aleksander Luria’nın deyişiyle cansız maddeden canlı maddeye sıçrayışla kıyaslanabilecek (Luria, 1982, 37) bir dönüşümün de göstergesidir. İnsan dilinin ortaya çıkışıyla düşünce ve buna bağlı olarak duyu, genel, anlamlı bir biçime kavuşur, eş deyişiyle, düşünce gerçekliği genelleşmiş bir biçimde “yansıtma”ya başlar. Genelleme, bilincin ilk ve başat birimi olan söz-anlamın kuruluşuyla ilişkili olan “düşüncenin sözel bir edimi”ni imler (Vygotsky 1987, 47).

Yukarıda da değinildiği gibi, insan bilincinin oluşumuyla deneyim ikizleşir. Yanı sıra, insan bilincinin davranışı düzenleyici bir etkisi bulunmaktadır (Vygotsky, 1997a, 72). Başka bir deyişle bilinç organizmanın durumuna en uygun tepkiler dizisini harekete geçiren uygun döngüsel tepkileri yeni uyarılar olarak seçer. Bu anlamda bilincin temelini oluşturan şey “bedenimizin kendi eylemi aracılığıyla kendi (yeni eylemlerinin) uyarını olabilme yetisidir” (Vygotsky, 1997a, 71). Bilinç, bireyin toplumsal çevreye etkin biçimde uyum sağlamasına yarayan düzenleyici döngüsel tepkilerin bir bütünü ve bu yüzden toplumsal bir ilişkidir.

Toplumsal davranışın ortaya çıkmasına yol açan söz konusu düzenleyici işlev, Vigotski’nin, maddi üretim araçlarına atfen, “psikolojik araçlar” veya aygıtlar olarak nitelendirdiği belirli araçlar yoluyla gerçekleşir (Vygotsky, 1997e, 85). Düzenleyici tepkiler

aracılığıyla bilinci kuran ve belirleyen en önemli psikolojik araç dil veya konuşmadır. Bir toplumsal ilişki olarak bilincin oluşumu ve toplumsalın bireyselleşmesi olarak bilincin ortaya çıkmasını önceleyen toplumsal (ortak) eylemin kuruluşu toplumsal (ortak) eylemin temeli olarak geri döndürülebilir uyaranların ve tepkilerin belirmesine yol veren konuşma dolayısıyla gerçekleşir.

Dil veya konuşma aynı zamanda bireyselleşme sürecinde toplumsal istencin içselleştirilmesi aracı işlevine sahiptir. Konuşma (dil) özgün bir araç, toplumsal davranış kurallarını dolayımlayan ve bunların bireye aktarılmasını sağlayan bir göstergeler ve imlemler dizgesidir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta kullanımı aracılığıyla kişiye aktarılan belirli bir araç olarak dilin “toplumsal anlamı”dır: Her araç kaçınılmaz olarak onu kullanana belirli hareket biçimleri dayatır. Örneğin, yalın bir araç olan bir kaşığın “doğru” işlevini yerine getirmesi belirli bir biçimde tutulmasına, bir çorba kâsesine belirli bir biçimde yaklaştırılmasına, çorbaya belirli bir biçimde daldırılmasına vs. bağlıdır. Ama en önemli yön, bir kaşığın, örneğin, bir şeyi karıştırmak veya yemek için kullanıldığında toplumsal olarak geliştirilen kurallar dizisidir; bir kaşığın kullanım anındaki kullanılma biçiminin yasası toplumsal anlamının bir işlevi ve uğrağıdır. Bundan dolayı gerektiğinde başka bir araçla, örneğin bir çatal veya bıçakla yer değiş-tirebilir. Dil ve gösterge dizgeleri için de durum buna benzer: Her ne kadar bir dili konuşma, belirli yüz ve gırtlak kaslarının doğru biçimde kullanılmasını gerektirse de dilin (konuşmanın) gerçek anlamı dil aracılığıyla bireye aktarılan anlamdır.

Benin oluşumu ve başkalarıyla karşılaştırılabilmesi özgün toplumsal bir uyaran olarak konuşma aracılığıyla olanak kazanır; konuşma (dil) aracılığıyla kendimi, tıpkı başkalarını bilebildiğim gibi bilebilirim. “Toplumsal davranışın ve bilincin mekanizması bir ve aynıdır. Konuşma bir yandan ‘toplumsal temas tepkileri’ dizgesidir, öte yandan haddizatında bilincin tepkileri dizgesi, eş deyişle öteki dizgeleri yansıtmaya aygıtıdır” (Vygotsky, 1997a, 77).

Bu anlamda bireysel bilinç ile toplumsal davranışın kuruluşu örtüşür –bunlar aynı özün, en geniş anlamıyla emek sürecinin (insan etkinliğinin)– iki yüzü veya var olma biçimidir. Bundan dolayı bireysel ve sosyal psikoloji aynı bilimin iki yönü olarak ortaya çıkar; bu bilim, somut bilimlerin biçimlerinin tarihsel irdelenmesinin ve kuramsal çözümlemesinin yolunu açar. Vigotski'nin belirttiği gibi,

Davranışın yüksek biçimleri gelişimleri sürecinde sahneye iki defa çıkar: İlk kolektif davranış biçiminde, zihinler-arası bir işlev şeklinde, ikinci kez ise zihin-içi bir işlev şeklinde, davranışın belirli bir biçiminde. Biz bu gerçeği, çok yaygın olduğundan, ayırt edemiyoruz, onu göremiyoruz. Bunun en açık örneği konuşmadır. Konuşma ilkin çocuk ile toplumsal çevre arasındaki temas kurma aracıdır. Ancak çocuk kendi kendine konuşmaya başladığında bu kolektif bir davranış biçiminin bireysel deneyim pratiğine aktarılması biçiminde anlaşılabilir. (Vygotsky, 1997c, 95)

Yukarıdan da anlaşılabilirdiği gibi psikolojik araçların davranış üzerindeki etkisi fiziksel araçların fiziksel, dışsal faaliyete etkisini andırır. Tıpkı fiziksel aygıtlar gibi psikolojik araçlar da eylem kurallarını belirledikleri veya eylem kurallarının uygulanmasının dolayımı oldukları anlamında “ideal” bir yapıya sahiptir (burada ideal, nesnelere/nesnellüğün biçimine karşılık gerçekleştirilen insan eyleminin biçiminin nesnelleştirilmesini imler). Kural (yasa) toplumsal ve tarihsel çevre tarafından araçlar dolayımıyla oluşturulur. Araç toplumsal olarak belirlenen eylem kuralları ile insanlaşma ve bireyselleşme sürecinde bu kuralları içselleştiren kişi arasındaki orta terimdir.

Bireyselleşme ne biçimsel mantıktaki örnekleme andırır ne de nedensel, belirlenimci bir süreci imler. Bizzat aracın kişi tarafından kullanılması kişinin bireyselleşmedeki etkin bir konuma yerleşmesini sağlar. Araçlar doğal değil, toplumsal-tarihsel yaratılar olduklarından dolayı onları kullanan bireyin sürece müdahil olmasının yolunu açar. Dil ve gösterge dizgelerinin yanı sıra

kavramlar ve “kavramsal organlar” zihinsel işlevlerin sürecini ve yapısını bütünüyle dönüştürür. Dilin araç benzeri işlevinin göstergesi olan ve insan davranışının gerçekleşmesinde devrimci bir etkiye sahip olan anlam sürekliliği daha üst bir düzlemde elde edilebilir. İnsan dışındaki hayvanlarda eylem aleti sürekli bir anlama kavuşmaz. Başka bir deyişle eylem aleti, örneğin bir maymun için, etkinliğin dolaysız çevresine bağlıdır ve yalnızca bu belirli bağlamda bir anlama sahiptir.

İnsan eyleminde ise alet özgül, sürekli bir anlama kavuşur ve bir araca dönüşür; alet bu soyutlama edimi yoluyla anlama kavuşur ve somutlaşır. Öyleyse anlam üretimi sıradan bir nesneyi bir eylem aracına dönüştürmek demektir; başka bir deyişle bir araç olarak nesnenin toplumsal anlamını süreklileştirmek, evrenselleştirmek demektir. Bu anlamda araç bir somut evrenseldir. Göstergelerin kuruluşu ve kullanılmasıyla birlikteyse soyutlamanın daha bir üst seviyesine geçer, dolayısıyla daha somuta yükseliriz. Hayvanların ve insanların alet kullanımını karşılaştırırken Vigotski'nin söylediği gibi “İnsan değneği maymunsa meyveyi ister... Araç dolaysız durumdan soyutlanmayı gerektirir. Araçlar başka türden uyarı ve dürtü gerektirir. Araç (nesnenin) anlamıyla ilintilidir” (Vygotsky, 1997f, 131).

Araçlar ve simgelerin kullanımı psikolojik gelişim sürecinde iç-ilişkili olarak değerlendirilmesi gereken süreçlerdir. Oluşumsal kökleri ayrı olan bu iki sürecin birleşmesi bilincin gelişim sürecinde büyük bir sıçramanın göstergesidir. Konuşma (çocukta) geliştikçe sorun çözme etkinliğinin girift bir ögesine dönüşür: “Çocuk pratik bir sorunu yalnızca gözleri ve elleri aracılığıyla değil, konuşmanın da yardımıyla çözer” (Vygotsky, 1994, 109). Böylece insan etkinliği algılama, konuşma ve eyleme birliğine dönüşür. Göstergeler ve simgelerin bu araç-benzeri veya araçsal işlevleri *dolayımlayıcıdır: Bunlar* (Leontev'in “dolaysızlık postulatı” olarak adlandırıp eleştirdiği) *dolaysız çağrışımsal bağlantıların yerine geçer*. Bunun sonucunda bilinç özgül aygıtlar, “psikolojik”, kavram-

sal veya “ideal” araçlar olan göstergeler aracılığıyla öznelleştirilmiş nesnellik olarak belirir (Azeri, 2011, 11-15).

Düşünme ve kavram

Konuşma ve simgesel araçların işe karışmasıyla çocuğun çevresi ve kendisiyle ilişkisi dönüşüme uğrar. Aynı biçimde kavramların ortaya çıkışıyla oluşan bu yeni simge-dolayimli etkinlik daha büyük bir sıçrama yapar. Düşünme ve konuşma arasındaki ilişkinin yöntembilimsel bir kavrayışı bu simge-dolayimli etkinliğin ve insan bilincinin anlaşılmasının anahtarıdır. Böyle bir kavrayış ait olduğu dizgenin bütün özgüllükleri ve özniteliklerini barındıran konuya uygun araştırma biriminin doğru biçimde anlaşılmasına dayanır. Vigotski'nin ifadesiyle,

Elementlere karşıt olarak birimler, bütünü kendisini değil, bu bütünü somut öğelerinin ve özniteliklerinin başat yönlerini oluşturan çözümlenimin ürünüdür. Elementlerden farklı olarak birimler bütüne içkin öznitelikleri kaybetmez. Birim yalın, ilkel bir biçimde çözümlenimin konusunu oluşturan bütünü özniteliklerini barındırır. (Vygotsky, 1987, 244)

Tıpkı Marx'ın politik ekonominin çözümleniminin temel birimini (hücrecini) meta olarak belirleyip kapitalist ekonomiyi çözümlemesine bu birimden başlaması gibi, Vigotski de düşünme ve konuşma arasındaki ilişkinin (ve bundan dolayı insan bilincinin) çözümleniminin temel birimini söz-anlam olarak belirler. Düşünmeyle konuşmanın birliği sözün düşüncenin kurucu bir ögesi, düşüncenin de sözün kurucu bir ögesi olduğu anlamına gelir. Düşünce ve söz dışsal olarak ilişkilenebilir; bunlar düşünme ve konuşmanın içsel yaşamını kurmak üzere birleşir. Geleneksel (deneyci, Geşalt vb.) ve dilbilimsel psikoloji sözün özüne ilişkin soruyu, bir sözü o söz yapanın ne olduğu sorusunu göz ardı etmiştir. Yanı sıra, bu bakış açıları söz-anlamın gelişip değiştiğini de görmezden gelmiştir.

Söz-anlamı insan dilinin ve bilincinin birimi olarak belirlemekle Vigotski insan diline özgü bir özneliliğin altını çizer: Söz (birimses veya ses) ve (sorun çözme davranışı olarak) düşüncenin oluşumsal kökleri farklıdır; ancak bu ikisi insan dilinde birleşip ayrılamaz bir bütün oluşturur. Konuşma ile düşünme veya söz ile anlam insan yaşamında araç-benzeri (soyut) ve bundan dolayı somut evrensel bir biçime bürünür ve toplumsal bir anlama kavuşur. Ses anlama büründüğünde, konuşma düşünsel, düşünme ise dilsel biçime kavuştuğunda gerek söz (ses) gerekse düşünme (anlam) olumsal niteliğini yitirir ve “zorunlu” hale gelir. Sözün veya sesin olumsallığı (genellikle dışsal) uyaranlara karşı sıradan duysal bir tepki olmasından kaynaklanır. Düşüncenin olumsallığıysa koşullu tepkinin temeli olmasında açığa çıkar. Gerek söz gerek düşünce bu başlangıç seviyesinde uyaranlara gösterilen dolaysız tepkilerdir. Bu olumsallık, örneğin, dilin bireyoluşunda ortaya çıkar. Çocuğun sinkretik imgeleri veya karmaşık simgeleri herhangi bir mantığa uymadıklarından değil, bütünüyle dışsal (nesnel) uyaranların mantığına tabi olduklarından dolayı olumsaldır.

Konuşmanın belirmesiyle çocuğun psikolojik işlemleri özsel biçimde dönüşüme uğrar. Çocuğun dolaysız etkinlik alanını manipüle etme davranışı yerini dolaylı edimlerden oluşan bir diziye bırakır. Konuşma çocuğun davranışını tümüyle yeniden düzenleyen bir göstergeler dizgesi olarak işler. Çocuk, çevresini manipüle etmek ve verili pratik görevleri yerine getirmekten önce kendi davranışını manipüle eder (Vygotsky, 1994, 122-123). Dahası, çocuğun en temel olduğu varsayılan zihinsel fonksiyonları bile niteликçe dönüşür ve konuşma tarafından belirlenir.

Bu süreç bireysel düşünme yetisinin içinden “arı” düşünmenin ortaya çıkabilmesine yol açar. Düşünme her zaman çocuktan önce vardır, eş deyişle çocuğun bireysel düşünüşü kendisinden önce var olan düşünceleri düşünmek biçiminde gerçekleşir. Düşünme çocuğun varlığını potansiyel ve edimsel olmak üzere iki anlamda önceler. Düşüncenin potansiyel olarak çocuktan önce varlığı, konuş-

ma ile düşünmenin farklı oluşumsal köklerden kaynaklanmasıyla ilgilidir. Bu potansiyelin (insan düşüncesi olarak) edimselleşmesi konuşmayı gereksinir. Bu durum ben-merkezli konuşmayla başlayan, bunun iç konuşmaya dönüşmesiyle süren ve bütünlüklü biçimine kavramsal düşünme ve düşünsel dilde kavuşan düşünmenin gelişim sürecini açıklar. Bu, düşüncenin (hayvanlardaki gibi) dışsal uyaranlara karşı sorun çözme biçiminde gerçekleşen sıradan bir tepkiden anlamlı düşünceye dönüşmesi sürecidir.

Düşüncenin edimsel olarak çoğuğun varlığını incelemesi ise bir toplumsal gerçeklik –bir ideal– daha açık biçimde söylenirse bir toplumsal ilişki olarak düşüncenin varlığını imler. Düşüncenin bu yönü sermayenin devimi ve emek ile ilişkisine anırtırma yoluyla anlaşılabilir. Sermaye, her şeyden önce ve temelde, bireysel sermayelerin toplamına indirgenemeyen toplumsal bir ilişkidir. Öz-değerlenme devimi ve büyümesi ise emek gücü ile mübadelesine ve emeği biçimsel ve gerçek biçimde tahakküm altına almasına bağlıdır. Sermaye (soyut) emeğin ürettiği artık değeri iç ettiği ölçüde büyüebilir. Sermayenin varlığı emeği önceler –emeği işe koşup harekete geçiren sermayedir– ancak bu mantıksal önceliğin edimselleşmesinin yanı sıra bizzat sermayenin varlığı (özgür) emeğin varlığına bağlıdır. Emek tarihsel olarak sermayeyi önceler ancak sermaye mantıksal olarak emekten önce gelir. İlyenkov’un da belirttiği gibi,

Haddizatında emek gücü, tıpkı hava, toprak ve madenler gibi, genel olarak çalışma yetisi biçiminde sermayenin kökeninin tarihsel öncüllerinden biridir. Bu biçimiyle emek, aynı zamanda sermayenin sonucuna veya ürününe dönüşmeksizin, sermayenin ortaya çıkışının sıradan öncüllerinden biri olarak kalır. Ne var ki sermaye emek gücünü etkin biçimde (onu kendi ürünü biçiminde) bir meta olarak, eş deyişle sermayenin bir ögesi olarak iş görecektir somut tarihsel biçimde yeniden üretir. (1982, 211)

Buna benzer olarak bir toplumsal ilişki olarak kavramsal düşüncenin gerçekleşmesi ve kavramın büyümesi düşünsel-malzeme-

nin toplumsal varlığının yanı sıra kavramlarla düşünüp eyleyen insanı (çocuğu) gereksinir. Ancak çocuğun gerçek biçimde düşüncü (kavramsal düşünme ve buna bağılı olarak bilincin belirmesi) yalnızca bir toplumsal ilişki olarak kavramsal düşünsel-malzemesinin düşünceyi kendi suretinde biçimlendirip kendi ürünü olarak yeniden üretmesiyle edimselleşir. Bu durum, neden söz-anlamın (kavramın) düşünme ile konuşmanın ilişkisinin ve buna bağılı olarak bilincin çözümlenmesinin birimi olarak ortaya çıktığını açıklar. Söz-anlam ile bilincin ilişkisi meta ile sermayenin ilişkisine benzer: Nasıl ki metanın çözümlenmesi kapitalist üretim ilişkilerinin özneliliklerini açığa çıkarıyorsa, söz-anlamın çözümlenmesi de tarihsel görüngüler olarak düşünme, konuşma ve bilincin özneliliklerini gözler önüne serer. Bu süreç düşünme ve konuşmanın devimini ve söz-anlam biçiminde birleşmesini gösterir. Vigotski'nin ifade ettiği gibi dilin edinimiyle

Çocuk daha önce başkasına uyguladığı davranış biçimlerini kendine uygular, bunun sonucunda kendi davranışını bir toplumsal türe göre belirler. Bundan dolayı karmaşık pratik bir sorunu çözmeye yönelik zekice eyleminin ve davranışını denetlemesinin kaynağı salt mantıksal bir edimin icadı değil, toplumsal bir tutumu kendine uygulaması ve davranışın toplumsal bir biçimini kendi psikolojik düzenlenişine aktarmasıdır. (Vygotsky 1994, 119)

Düşüncenin çocuktan önce varlığı yalnızca mantıksal-ideal bir durumu imlemez. Düşünsel-malzeme çocuğun gerek pratik gerek kuramsal düşüncüsünü önceler. Ancak ister pratik olsun ister kuramsal, düşünme yalnızca dışsal, nesnel eylem biçiminde gerçekleşebilir. Konuşmanın kendi üzerine bükülebilmesi sözün ve düşüncenin çocuğun etkinliğini dışarıdan belirlediği düşünmenin somut bir düzeyini gösterir. Konuşmanın tasarlama işlevinin belirmesi ise konuşmanın zihin-içi işlevinde belirginleşen sözün çocuk tarafından içselleştirilmesini, düşünme ile konuşmanın birleşmesini imler.

Sonuç yerine

Kavramlar anlam üretiminin ve süreklileştirilmesinin başat aracıdır. Kavramlar düşünme ile konuşmanın kesişim noktasında ortaya çıkar. Bundan dolayı da kavramlar başından beri özel değil kamusal (toplumsal) varlıklardır. Kavramlar gösterdikleri şeylerin özsel öğelerini imler. Kavram farklı soyutlama düzlemlerinde gerçekliğin belirlenimli öğelerini tanıtır. Bu yolla kavramlar imledikleri nesnelere eylem araçlarının uzantısına dönüştürür. Başka bir deyişle, kavramlar imledikleri görüngülerin toplumsal anlamlarını ortaya çıkarıp belirler. Özgün insan bilinci ise ancak toplumsal varlıklar olarak kavramlar ve kavramsal dizgelerin özümsemesi ve bu yolla kişinin toplumsalın bükülmesi olarak bireyselleşmesiyle ortaya çıkar.

Yanı sıra, insan bilincinin ortaya çıkması düşünsel (zihinsel) ile bedensel devimlerin ayrışmasıyla da koşutluk gösterir. Vigotski'nin belirttiği gibi, “insan eyleminde [etkinliğinde], gösterge ve sözün dolayımı eyleme sokulur sokulmaz, algı ile devimin doğal birlikteliği son bulur ve yerini kültürel yapısal ilişkilere bırakır. Bundan dolayı insan etkinliği bütünüyle dolaylı, dolayımlyıcı bir özgüllük kazanır” (Vygotsky, 1999, 31). Bu yolla genel olarak insan etkinliği araç-dolayımly bir niteliğe bürünür ve dolaysız uyarılardan “bağımsızlaşır”. Araç-dolayımly eylem uyarılara verilen “gecikmeli” tepkidir; bu durum düşünce edimi için de geçerlidir: Psikolojik ve kavramsal araçlar yoluyla insan düşünüşü dolayımlylığında, eş deyişle dolaysız sorunlara dolaysız bir karşılık biçiminde gerçekleşen sıradan sorun çözme biçiminden kurtulur. Bu yolla düşünce “arı” zihinsel edim biçiminde bağımsız bir öznelilik kazanır, “düşünme-uğruna-düşünme” veya evrensel düşünce biçimine bürünür. Ne var ki içselleştirilmeleri bireysel bilincin ortaya çıkmasına yol açan psikolojik ve kavramsal araçların toplumsal yapısından dolayı “arı” düşünce

gerçekten toplumsal düşünce biçiminde belirir –evrensel düşünce toplumsal düşünme olarak, eş deyişle arı düşünce birlikte düşünmek biçiminde ortaya çıkar.

Siyaveş Azeri

School of Advanced Studies

University of Tyumen

Tümen, Rusya Federasyonu

Şubat 2021

Kaynakça

- Arocha, J.F. (2021). "Scientific Realism and the Issue of Variability in Behavior". *Theory and Psychology*. <https://doi.org/10.1177/0959354320935972>
- Azeri, S. (2011). "Consciousness as Objective Activity: A Historical Genetic Approach". *Science and Society* 75 (1): 8-37.
- Bridgman, P. (1993). "The Operational Character of Scientific Concepts". *The Philosophy of Science*, edited by R. Boyd, P. Gasper, & J. Trout, 57-69. Boston: MIT Press.
- Engels, F. (1975). *Dialectics of Nature*. MECW, Vol. 27, 311-588. Moscow: Progress Publishers.
- Ilyenkov, E. (1982). *The Dialectics of the Abstract and the Concrete in Marx's Capital*. Moscow: Progress Publishers.
- Luria, A. (1982). *Language and Cognition*. New York: John Wiley & Sons.
- Marx, K. (2011). *Kapital: Ekonomi Politîğin Eleştirisi*, 1. Cilt. Çev. M. Selik & N. Satlıgan. İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (1993). *Grundrisse: Foundations of Political Economy*. Penguin Books.
- Toulmin, S. (1978). "The Mozart of Psychology". *The New York Review*, Vol. 25, 51-57.
- Vigotski, L. (2021). *Psikolojideki Krizin Tarihsel Anlamı: Yöntembilimsel Bir İnceleme*. Çev. Ş. Alpagut. İstanbul: Yordam Kitap.

- Vygotsky, L. (1999). "Tool and Sign in the Development of the Child". *The Collected Works of L.S. Vygotsky*, Vol. 6, edited by Robert W. Rieber and Jeffrey Wollcock, 3-68. New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. (1997a). "Consciousness as a Problem for Psychology of Behavior". *The Collected Works of L. S. Vygotsky*, Vol. 3, edited by W. Rieber and J. Wollcock. 63-79. New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. (1997b). *The Historical Meaning of the Crisis in Psychology: A Methodological Investigation. The Collected Works of L. S. Vygotsky*, Vol. 3, edited by W. Rieber and J. Wollcock. 233-343. New York: Plenum Press
- Vygotsky, L. (1997c). "On Psychological Systems". *The Collected Works of L. S. Vygotsky*, Vol. 3, edited by W. Rieber and J. Wollcock. 91-107. New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. (1997d). "The Instrumental Method in Psychology." *The Collected Works of L. S. Vygotsky*, Vol. 3, edited by W. Rieber and J. Wollcock, 85-89. New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. (1997e). "The Methods of Reflexological and Psychological Investigation". *The Collected Works of L. S. Vygotsky*, Vol. 3, edited by W. Rieber and J. Wollcock, 35-49. New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. (1997f). "The Problem of Consciousness." *The Collected Works of L. S. Vygotsky*, Vol. 3, edited and translated by W. Rieber and J. Wollcock, 129-138. New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. (1994). "Tool and Symbol in Child Development". *The Vygotsky Reader*, Oxford: Blackwell, 99-174.
- Vygotsky, L. (1987). *Thinking and Speech. The Collected Works of L. S. Vygotsky*, Vol. 1, edited by R. Rieber and A. Carton, translated by N. Minick. 37-285. London & New York: Plenum Press.

KRİZİN DOĞASI

Genel psikoloji sorununun birinci dereceden bir sorun olduğunu ilan eden sesler, son zamanlarda gitgide artarak yükseliyor. En dikkat çekicisi, bu kanyı dile getirenlerin, genelleme yapmayı meslek huyu haline getirmiş olan filozoflar olmayıp hatta kuramsal psikologlar bile olmayıp, uygulamalı psikolojinin özgül alanlarında çalışan uygulayıcı psikologlar –ruh hekimleri ve sanayi psikologları, bilim dalımızın en kesin ve en somut kısmının temsilcileri– olmasıdır. Psikolojinin çeşitli dalları araştırmalarını geliştirmekte, somut malzeme toplamakta, bilgileri sistemleştirmekte, temel tutumları ve yasaları ifade etmekte açıkça bir dönüm noktasına varmıştır. Düz bir çizgide daha ileriye gitmenin, aynı çalışmalarını sürdürmenin, artan ölçüde malzeme biriktirmenin verimsiz, hatta imkânsız olduğu anlaşılıyor. Daha ileriye gitmek için bir yol seçmemiz gerekiyor.

Böyle bir yöntembilimsel bunalımdan, farklı dallarda bilinçli rehberlik gereksiniminden ve –belirli bir bilgi düzeyinde– ayrışık (heterojen) verilerin eleştirel eşgüdümünü gerçekleştirme, eşgüdümsüz yasaları bir sistem içinde düzenleme, sonuçları yorumlama ve doğrulama, yöntemleri ve temel kavramları arındırma, temel ilkeler oluşturma, tek sözcükle, bilgilerimize çekidüzen verme zorunluluğundan genel bir bilim doğuyor.

Genel bir psikoloji kavramı, birçok farklı dalda merkezî yer tutan temel kuramsal psikoloji kavramıyla işte bu yüzden örtüş-

müyor. Bu ikincisi, yani özünde erişkin normal kişiye ilişkin psikoloji, hayvan psikolojisiyle (zoopsikolojiyle) ve ruhsal hastalıklar bilimiyle (psikopatolojiyle) birlikte özgül dallardan biri olarak görülmelidir. Özgül dalların yapısını ve sistemini belli bir dereceye kadar oluşturan, ana kavramlarını sağlayan ve yapılarıyla uyumlu hâle getiren genelleyici bir etmen olarak şimdiye kadar rol oynamış ve bir ölçüde hâlâ oynuyor olması, mantıksal gereklilikle açıklanmaktan çok, bilimin tarihsel gelişimiyle açıklanır. Gelişmeler böyle olmuştur ve bir ölçüde hâlâ böyledir, ama bu durum bilimin kendi doğasından ileri gelmeyip dışsal, ilgisiz koşullarla belirlendiği için, böyle olmamalıdır ve böyle kalmayacaktır. Bu koşullar değişir değişmez, normal kişiye ilişkin psikoloji öncü rolünü yitirecektir. Buna şimdiden bir ölçüde tanıklık etmeye başlıyoruz. Bilinçdışı kavramını geliştirip yerleştirmeye çalışan psikoloji sistemlerinde, böyle bir öncü dal rolünü, yani temel kavramlarının ilgili bilimler için başlangıç noktası işlevi gördüğü bir dal rolünü, psikopatoloji üstleniyor. Bunlar, örneğin, Freud'un, Adler'in ve Kretschmer'in sistemleridir.

Psikopatolojinin bu öncü rolü, Kretschmer'in sisteminde, Freud'un ve Adler'in sistemlerinde olduğunun aksine, artık merkezi konumdaki bilinçdışı kavramıyla, yani verili dalın temel fikrini geliştirmedeki somut önceliğiyle bağlantılı değil, psikoloji tarafından incelenen olguların özünün ve doğasının, aşırı, marazi (patolojik) biçimlerde en saf şekliyle açığa çıkarılabildiğine ilişkin temel yöntembilimsel görüşle bağlantılıdır. Sonuç olarak, şimdiye kadar yapılanın aksine, patolojiden norma doğru ilerlemeli ve normal kişiyi patolojiden yola çıkararak açıklayıp anlamalıyız. Psikolojinin anahtarı hastalık bilimindedir (patolojidedir); yalnızca zihnin kökenini diğer dallardan daha erken keşfetmiş ve incelemiş olduğu için değil, şeylerin içsel doğası bu olduğu için ve bu şeylere ilişkin bilimsel bilginin doğasını bu koşullandırdığı için böyledir. Geleneksel psikolojiye göre, bir inceleme konusu olarak her ruh hastası az ya da çok –farklı derecelerde– normal